

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Світлана Грицуленко,
старший викладач кафедри економіки підприємства та корпоративного управління, Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова

У сучасному суспільстві на перше місце в якості домінуючих факторів виробництва виходять нематеріальні ресурси, такі як: знання, вміння, освіта та кваліфікація працівників; інформаційні та управлінські системи; права на винаходи, корисні моделі, торговельні знаки; стосунки з клієнтами тощо, об'єднані у категорію "інтелектуальний капітал" (ІК). Глибоке проникнення ІК у виробництво змінює його характер, забезпечує зростання ефективності. У зв'язку з цим особливого значення набувають питання, пов'язані з теоретичними та практичними принципами реалізації концепції ІК.

Аналіз літературних джерел показав, що дана проблема знаходить своє віддзеркалення в роботах іноземних і вітчизняних науковців [1—8]. Однак залишаються недостатньо дослідженими питання з визначення сутності та ефективності використання ІК. Вирішення останнього пов'язано з вивченням закономірностей розвитку нематеріальних активів (НМА). Це стосується, насамперед, наукоємної, високотехнологічної інфокомунікаційної сфери, що володіє специфічними, неречовинними ресурсами — інформацією та знаннями.

Мета статті — розкриття методологічних і економічних засад ІК як виробничо-соціальної категорії та виявлення закономірностей розвитку НМА як форми обліку ІК підприємства.

В останні роки на тлі стрімкого становлення нової "інтелектуальної" економіки виникла необхідність систематизувати накопичений досвід з вивчення ІК. З методологічних позицій, як наукова економічна категорія "ІК" почав досліджуватися нещодавно, з 90-х років ХХ ст., тому в економічній літературі є багато істотних відмінностей у її трактуванні.

Перші спроби дати визначення ІК через розкриття його структури зробили Едвінсон і Мелоун, які систематизував його склад, виділивши дві категорії: "людський капітал" (ЛК) — сукупність знань, практичних навичок і творчих здібностей службовців компанії, використовуваних під час виконання її поточних завдань, моральні цінності компанії, культура праці й загальний підхід до справи та "структурний капітал", до якого вчені відносять програмне забезпечення, організаційну структуру, патенти на винаходи, все те, що допомагає працівникам реалізувати свій виробничий потенціал, а

також стосунки компанії з клієнтами. Тобто в інтерпретації учених ІК — це сума капіталів людського й структурного [1]. Таке трактування ІК через відсутність економіко-теоретичного обґрунтування не дозволяє виділити його у вигляді узагальненої економічної категорії.

Більш вдалим є функціональне визначення Х. Макдональда: ІК — це "... знання, які є в організації й можуть бути використані для одержання різних переваг перед конкурентами" [2, с. 57]. Тут позначено контури ІК як економічної категорії: знання працівників компанії, що забезпечують переваги перед конкурентами, здатні породжувати нову вартість. Однак віднесення до ІК тільки знань звужує це поняття, залишаючи за межами такі об'єкти, як клієнти компанії, торговельні марки, лояльність, структуру управління.

Термінологічний підхід викладений Е. Брукінгом: ІК — це "термін для визначення нематеріальних активів без яких компанія не може існувати" [3]. Тут за винятком віднесення ІК до НМА, більш ніяк не розкривається його категоріальна економічна сутність. Але вчений більш виважено підходить до розкриття структури ІК, справедливо виділяючи інтелектуальну власність (ІВ) як одну з його категорій, що містить винаходи, корисні моделі, торговельні марки, комп'ютерні програми й ін., і є невід'ємною частиною господарської діяльності сучасного підприємства.

Російський учений Б. Леонтьєв розвиває позиції Л. Едвінсона, виділяючи людський, структурний і клієнтський капітали (КлК). Однак до КлК він відносить досить різні елементи — клієнти, канали

збуту, прихильність бренду та об'єкти ІВ [4]. Тоді як "КлК" — це стосунки зі споживачами, постачальниками й інвесторами компанії. Вкладені в нього гроші й зусилля дають позитивні результати.

Вітчизняні дослідники в даній сфері теж мають значні напрацювання. Так, О. Бутнік-Сіверський розглядає ІК с позиції авансованої інтелектуальної вартості, що в процесі свого руху приносить більшу вартість за рахунок додаткової вартості [5]. Тобто базова функція ІК — це створення нової вартості, що дозволяє розглядати його як узагальнюючу економічну категорію.

А. Кендюхов, аналізуючи структуру ІК, указує на необґрунтованість виділення рядом авторів поняття "структурний капітал". Він виділяє "інфраструктурний капітал", що містить інтелектуальні ресурси, виконуючі допоміжну функцію в структурі ІК (інформаційні технології, мережні системи зв'язку, управлінські процеси, організаційна структура) [6].

Дослідження нових понять має велике теоретичне й практичне значення. Але вже тепер необхідно зробити ряд критичних зауважень. По-перше, вимагає більш глибокого дослідження гносеологія ЛК. З теорії К. Маркса відомо, що в ринковій системі робоча сила є товаром, що має вартість і споживчу вартість [7]. В сучасній термінології ЛК, а по К. Марксу — перемінний капітал — це не що інше, як вартість робочої сили, що виражається в її ціні чи заробітній платні. Вона складається із суми вартостей споживчих товарів, необхідних для нормальної життєдіяльності людини. У споживанні робочої сили чи в процесі труда, якщо він відбувається за

середніх суспільно-нормальних умов, людина створює нову вартість, втілену в товарах, що складається з двох частин: еквіваленту вартості робочої сили і додаткової вартості. Споживча вартість робочої сили полягає у здатності виробляти додаткову вартість, що привласнюється власником засобів виробництва. На величину створеної вартості і, особливо на співвідношення між цими частинами, впливає продуктивність та інтенсивність праці, особливо якщо їхнє підвищення має місце на окремому підприємстві. Саме у прагненні отримати більшу частину додаткової вартості і, так званої надлишкової вартості, полягає імпульс сучасного технічного прогресу. Застосування сучасних інфокомунікаційних технологій з широким використанням інтелектуальних ресурсів забезпечує стрімке зростання продуктивності праці і виступає необхідною умовою росту додаткового продукту. Цей фактор є первинним ефектом використання ЛК. Вторинним, але не менш важливим ефектом нової робочої сили є здатність людини в ході виробничої діяльності всі складові елементи (засоби праці і його інтелектуальні складові) інтегрувати в єдину систему, що дає ефект синергії, виражений у додатковій величині вартості і підвищеній якості вироблених товарів і послуг. З цього приводу сьогодні набуває значення якість робочої сили, здатність людини створювати й ефективно використовувати сучасні засоби інфокомунікаційних технологій.

По-друге, подальшого визначення потребує структура ІК. Заслужовує схвалення, виділення й розкриття структури ЛК, КЛК, ІВ. Очевидно, правильно, що таку складову ІК, як "інфраструктурний капітал", бачать

у системах управління й інформаційних системах. Але навряд чи вдалим є об'єднання їх в одну категорію. Наприкінці ХХ ст. світова цивілізація вступила на шлях створення інформаційного суспільства, у якому зв'язок і інформатика здобувають особливе значення. В інформаційному суспільстві відбувається зміна самого поняття "інформація" і її ролі в суспільстві. Вона одержує статус 4-го після землі, капіталу й праці фактору економічного відтворення і стає основою всіх виробничих відносин. Це дає підстави виділити в одну з основних категорій ІК "інфокомунікаційний капітал" (ІфК), що містить інфокомунікаційні технології й послуги. Вкладені в нього кошти шляхом посилення інтелектуального потенціалу особистості, підвищують віддачу ЛК, служать джерелом створення ефективної системи керування інноваційними підприємствами в процесі створення нововведень. Питання системи управління вимагають постійного удосконалювання. Творчий потенціал підприємства при некваліфікованому підході може зникнути, а при правильному управлінні виявити себе на повну силу. У ринковій економіці без організованого й методичного застосування накопичених на підприємстві інформації та знань неможливо уявити розвиток організаційної структури виробництва, що відповідає сучасним перспективним вимогам. Тому доцільним є виділення в структурі ІК такої категорії як "управлінський капітал" (УК), що включає: філософію управління; корпоративну культуру й ділове співробітництво; системи підготовки й перепідготовки кадрів; системи управління ІВ; системи наукових і

проектних підрозділів; організаційну структуру. Отже у структурі ІК на сучасному етапі розвитку суспільства й економіки, варто виділити п'ять елементів: ЛК, ІфК, УК, ІВ, КлК.

Третє й головне зауваження стосується такого: розглядаючи ІК, не слід ставити в один ряд людський інтелект і інтелектуальні продукти, створені ним. ІК необхідно ототожнювати з ЛК. Складові ІК неоднорідні. Незважаючи на те, що всі вони породжені людським інтелектом, одні з них існують у вигляді знань, невіддільних від людей, а інші утворюють об'єктивні умови застосування цих знань для підвищення конкурентоспроможності фірми. Основна відмінність між складовими ІК полягає в тому, що ЛК, будучи неловимим фактором, невіддільним і невідчужуваним від носіїв, не може бути скопійований, відтворений у жодній організації, в той час як ІфК, УК, КлК, ІВ можуть бути скопійовані, відтворені чи відчужені на користь іншої фірми або навіть окремої людини. Так як

ринкова вартість відчужуваних складових ІК із часом зменшується, то підвищення ринкової вартості над відновлюваною для всього ІК забезпечується ЛК. Інші ж елементи ІК можуть функціонувати тільки у взаємозв'язку з ЛК, тому що безпосередні або опосередковані їхні носії приводяться в дію знаннями й навичками людини. Тому відсутність, неналежне інвестування в розвиток людських ресурсів, нелояльне поводження працівників, їхнє звільнення призводить до знецінювання ІК підприємства.

Отже визначення сутнісних сторін ІК з економічної точки зору обумовило необхідність доповнення такого поняття як виробничо-соціальної категорії: ІК — це виробничо-соціальний комплекс таких елементів як: ЛК, ІфК, УК, ІВ, КлК, що забезпечує на новому, більш досконалому професійному і технічному рівнях виробництво продуктів і послуг, здатних конкурувати на відповідному ринку (знань, ідей, товарів, послуг). Структурна схема ІК наведена на рис. 1.1.

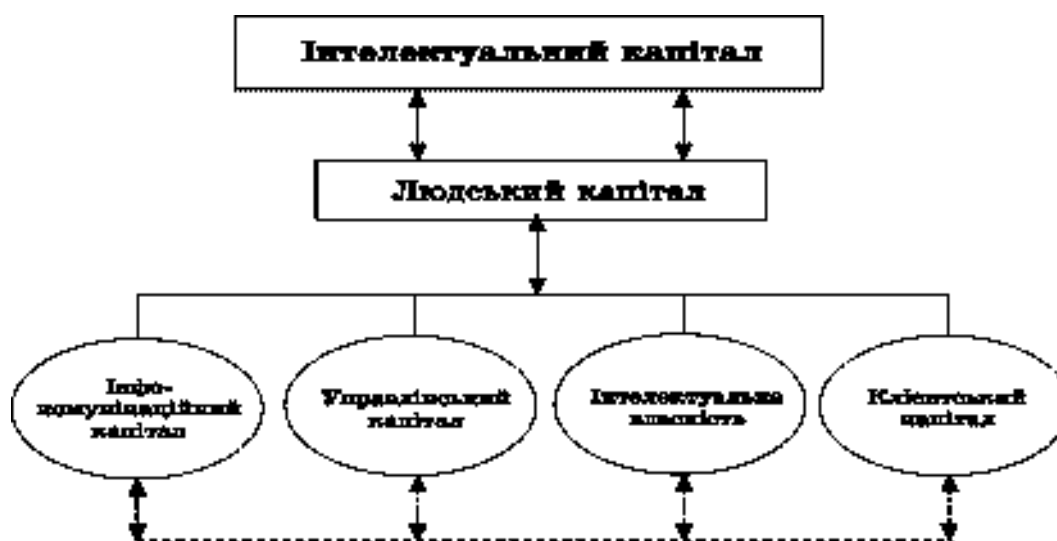

Рис. 1.1. Структурна схема інтелектуального капіталу

Щодо концепції ІК має місце порушення принципу, відомого в теорії корпоративних фінансів як закон збереження вартостей: вартість цілісної одиниці дорівнює сумі вартостей її частин. У випадку з компонентами ІК цей принцип можна використати для того, щоб приписати кожній з його частин деяку вартість. Однак для прийняття практичних рішень він нічого не дає. Щоб звернути увагу на цю важливу обставину пропонується визначити підхід до збереження вартості ІК фірми в такий спосіб:

$$IK = LK \cdot (I_{fK} + UK + IV + K_{LK}),$$

з якого стає очевидним, що зведення вартості ЛК до нуля призведе до нуля вартість усього ІК підприємства.

ІК на підприємстві, з точки зору фінансово-бухгалтерського обліку, виступає у формі НМА. В економічно розвинених країнах вивченням закономірностей розвитку НМА почали займатися набагато раніше, ніж в Україні. Відомий у цій сфері вчений Ц. Гриліхес вивів безліч емпіричних закономірностей в галузі використання ІВ, представленої на підприємстві, насамперед, сучасними технологіями. Викликає інтерес одна з економіко-математичних моделей, що застосовано для встановлення наявності залежності між НМА в частині вартості об'єктів права ІВ — інтелектуальними активами (ІА) й доходами від їхнього використання.

Відповідно до досліджень Ц.Гриліхеса, залежність між обсягом виробництва (Е) і оптимальним вкладенням у створення ІК фірми (К), що визначає ефективність використаної технології, виражена фор-

мулою: $K = \sqrt{E}$ [8, с. 169—170]. Вчений показує, як має змінюватися "ІК" з ростом обсягу виробництва. Використовуючи дану залежність, за "К" приймається вартість ІА підприємства (Φ_{IA}), за "Е" — доходи від їхнього використання (D_{IA}), тоді формула Ц.Гриліхеса приймає вигляд:

$$\Phi_{IA} = \sqrt{D_{IA}}, \quad (1)$$

де Φ_{IA} — вартість інтелектуальних активів;

D_{IA} — доходи від використання інтелектуальних активів.

Фактичні доходи від використання ІА ($D_{IA\text{факт.}}$), розраховуються за формулою:

$$D_{IA\text{факт.}} = \Phi_{IA} \cdot K_{RES}, \quad (2)$$

де $D_{IA\text{факт.}}$ — доходи фактичні від використання інтелектуальних активів;

K_{RES} — ресурсівіддача:

$$K_{RES} = \frac{D}{\Phi_{OSN} + \Phi_{OB} + \Phi_{NMA} + \Phi_{OPI}}, \quad (3)$$

де D — доходи основної діяльності;

Φ_{OSN} — вартість основних фондів;

Φ_{OB} — вартість оборотних засобів;

Φ_{NMA} — вартість нематеріальних активів (у т.ч. інтелектуальних активів й інших НМА: $\Phi_{NMA} = \Phi_{IA} + \Phi_{NMA-IA}$);

Φ_{OP} — фонд оплати праці.

З урахуванням формули (1), розраховуючи вартість ІА ($\Phi_{IA\text{розрах.}}$) залежно від фактичних доходів, отриманих від їхнього використання за формулою:

$$\Phi_{IA_{розрах.}} = \sqrt{D_{IA_{факт.}}} \quad (4)$$

де $\Phi_{IA_{розрах.}}$ — вартість інтелектуальних активів, розрахована залежно від фактичних доходів від їхнього використання, можна довідатися, як має змінюватися вартість ІА з ростом доходів від їхнього використання.

Далі, розраховуючи розмір доходів від використання ІА ($D_{IA_{розрах.}}$) залежно від індексу динаміки вартості ІА (I_{IA}) за формулою:

$$D_{IA_{розрах.}} = D_{IA_{факт.}} \cdot I_{IA}, \quad (5)$$

де $I_{IA} = \Phi_{IA_{факт.}} / \Phi_{IA_{розрах.}}$,

довідаємося, як мають змінюватися доходи з ростом вартості ІА.

Величину доходів, недоотриманих компанією від використання ІА ($D_{IA_{недоотрим.}}$) за аналізований період, розраховують за формулою:

$$\Sigma D_{IA_{недоотрим.}} = \Sigma D_{IA_{розрах.}} - \Sigma D_{IA_{факт.}}, \quad (6)$$

де $\Sigma D_{IA_{розрах.}}$ — загальна сума доходів від використання ІА розрахована;
 $\Sigma D_{IA_{факт.}}$ — загальна сума доходів від використання ІА фактична.

У статті наведено результати оцінки змінювання вартості ІА з ростом доходів від їхнього використання в господарській діяльності ВАТ "Укртелеком" на підставі фактичних даних за період 1999—2004 рр. (табл. 1).

Аналіз отриманих даних дозволяє виявити таке:

- віддача ІА залежно від загальних доходів носить завуальований характер, бо останні отримані від використання як нематеріальних, так і матеріальних ресурсів. Для одержання

достовірних даних з використання ІА слід застосувати показник ресурсовіддачі (3), що дозволяє визначити величину доходів від використання ІА: $D_{IA} = \Phi_{IA} \cdot K_{рес}$;

- запропонована формула (1) вказує, що для одержання фактичних доходів від використання ІА їхня величина має бути в 10,5 разів (193,87/183891) менше реально задіяної;
- за існуючої величині ІА доходи від їхнього використання мають бути в 12,4 разів (1075,2268/86,5464) вище фактично отриманих.

Така ситуація свідчить, що ВАТ "Укртелеком" використовує об'єкти права ІВ не на повну силу, а значить володіє значними резервами для підвищення своїх доходів.

Висновки. Отже, у сучасних умовах для забезпечення ефективної роботи підприємства, його конкурентоздатної та інноваційної привабливості особливого значення набуває ІК, існуюче різноманіття понять терміна якого обумовлює подальші дослідження в цьому напрямку.

ІК на підприємстві з точки зору фінансово-бухгалтерського обліку виступає у формі НМА. Дослідження закономірностей розвитку НМА дозволило встановити залежність між їхньою інтелектуальною складовою та величиною доходів від використання. Слід відзначити, що на практиці такої простої залежності не існує, але даний висновок може бути використано у виробничій діяльності підприємств для одержання максимально можливого фінансового результату від використання об'єктів права ІВ. ◆

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Таблиця 1 – Надходження від продажу ІА із амортизаційним добором від фактичної амортизації

Показник	Період						Індекси динаміки					
	99	00	01	02	03	04	0/0	1/0	2/1	3/2	4/3	4/0
Вартість ІА фактична, Одеськ., млн. грн.	1,14	2,47	5,71	23,30	53,53	102,63	2,167	2,112	4,936	1,826	1,918	60,03
Ресурсодавчі, Квн, грн./1 грн.	0,8944	0,8069	0,4069	0,4315	0,4369	0,4606	1,014	1,026	1,553	1,008	1,062	1,186
Доходи від амортизаційних ІА фактичні, Дніпроп., млн. грн.	0,4486	0,8878	2,3301	12,7115	23,1701	47,2973	2,197	2,969	5,215	1,508	2,082	106,18
Вартість ІА розрахункова, Одеськ., млн. грн.	0,8706	0,9360	1,8397	8,4643	4,8359	0,8766	1,487	1,538	2,384	1,360	1,426	10,39
Доходи від амортизаційних ІА розрахункові, Дніпроп., млн. грн.	0,7044	2,4348	8,7380	33,8341	4,8359	0,8766	2,911	3,849	11,822	2,818	2,726	823,171
Надотримані доходи від амортизаційних ІА, Дніпроп.	0,2146	1,6070	6,3943	39,4868	381,4868	81,4868	Σ Дніпроп. = 366,6804					
Загальна вартість інтелектуальних активів фактична за період 1999–2004 р., млн. грн.							193,87					
Загальна вартість інтелектуальних активів розрахункова за період 1999–2004 р., млн. грн.							18,8991					
Загальна сума доходів від амортизаційних ІА фактична за період 1999–2004 р., млн. грн., Σ Дніпроп.							86,5454					
Загальна сума доходів від амортизаційних ІА розрахункових за період 1999–2004 р., млн. грн., Σ Дніпроп.							1075,2868					

Список використаних джерел:

1. Эдвинсон Л., Мелоун М. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании. Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология; Под ред. В. Иноземцева. — М.: Академия, 1999. — 1067 с.
2. Комаров И. Интеллектуальный капитал // Персонал. — 2000. — № 5. — С. 54–62.
3. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал. — С.Пб.: Питер, 2001. — 288 с.
4. Леонтьев Б. Новая экономическая парадигма // Журнал для акционеров. — 2000. — № 12. — С. 37–43.
5. Бутник-Сиверский А.Б. Теоретические принципы интеллектуальной инновационной деятельности на предприятии // Экономика Украины. — 2004. — № 12. — С. 31–37.
6. Кендюхов А. Гносеология интеллектуального капитала // Экономика Украины. — 2003. — № 4. — С. 29–34.
7. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. — Т. 1., Кн. 1.: Процесс производства капитала. — М.: Политиздат, 1983. — 905 с.
8. Козырев А. Оценка интеллектуальной собственности. — М.: Экспертное бюро, 1997. — 289 с.